

УДК 330.8(477)

Т.Ю. Наконечна

Інститут економіки та прогнозування НАН України

НАУКОВА ШКОЛА ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Розглянуто основні підходи до визначення поняття «наукова школа». Визначено характерні риси, функції та етапи еволюції наукової школи, а також її роль у процесі розвитку економічної науки.

Ключові слова: наукова школа, науковий напрям, наукова течія.

Постановка проблеми. Вагомою ознакою процесу розвитку економічної науки в історичній ретроспективі, а також на сучасному етапі є її колективний характер. Це позначається на неухильному зростанні ролі наукової спільноти, яка формує та розвиває наукове знання, сприяє його утвердженню в конкурентному науковому середовищі, поширює та практично впроваджує отримані наукові результати. Однією з провідних форм організації наукової економічної спільноти була і є наукова школа. Цей феномен без жодного перебільшення справляє визначальний вплив на розвиток наукового економічного знання. Адже саме наукові школи виступають осередками найбільшої концентрації творчої енергії, найактивнішого впливу на науковий прогрес [11, с. 67]. Проте ґрунтовне осмислення та дослідження цього феномену розпочалося відносно недавно, лише з останньої третини ХХ ст.

Такі провідні аспекти проблеми, як характерні риси наукової школи та її життєвий цикл, вплив ідейного лідера на її еволюцію, її функції та вплив на процес розвитку науки, мають широкий міждисциплінарний характер, а тому досліджуються спільними зусиллями наукознавців, філософів, соціологів, фізиків, економістів та представників інших галузей суспільних наук. Цій тематиці приділяється багато уваги як у роботах вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Значний вклад у її дослідження здійснили такі вчені, як Т. Кун, М. Ярошевський, С. Мікулінський, Г. Штейнер, В. Гасилов, Е. Мірський, О. Огурцов, С. Хайтун, Б. Кедров, Н. Родний, Д. Гузевич, О. Мирська, Г. Добров, Д. Зербіно, Ю. Храмов, Л. Воробйова та ін.

Разом з тим, багато аспектів цієї наукової проблеми залишається недостатньо розкритими та обґрунтованими. Потребують подальшого дослідження і теоретико-методологічні засади феномену наукової школи як фактора розвитку економічної науки.

Результати дослідження. Сам факт існування різних шкіл у науці обумовлений історико-культурними особливостями її розвитку, відмінностями у розумінні предмету та методу об'єкта дослідження, неоднаковою глибиною та різним ступенем осмислення й розробки проблем, що вивчаються.

Варто зауважити, що в науковій літературі зазвичай виділяють три типи структур, які прийнято називати науковими школами:

а) школа як науково-освітній інститут. Вона є невід’ємним компонентом науки, що передбачає підготовку людей, без яких неможливе існування науки як соціально-історичної системи – формується платформа для нарощення людського капіталу суспільства;

б) школа як спільнота дослідників, які концентрують свої зусилля в процесі наукового пошуку та пізнання дійсності;

в) школа як науковий напрям [10, с. 1374], [14, с. 78], [8, с. 11], [2, с. 78], [1, с. 11].

Два наведених вище типи наукових шкіл (як науково-освітній інститут та як спільнота дослідників) при всій відмінності тісно взаємопов’язані. Науково-освітня школа – це певний плацдарм для виникнення наукової спільноти, об’єднаної спільною дослідницькою програмою, а це, у свою чергу, створює передумови для прогресу наукового знання.

Необхідно зазначити, що виокремлення в будь-якій галузі науки шкіл, течій, напрямів є доволі умовним. Хоча, на наш погляд, не варто ототожнювати “школу” з “напрямом”, адже, по-перше, це зовсім різні категорії за смисловим навантаженням, по-друге, поняття наукової школи є більш вузьким за змістом (рис.1): напрям – це потужне та масштабне утворення, що еволюціонує протягом тривалого історичного періоду та охоплює сукупність течій, які мають значні розбіжності, але відстоюють деякі спільні принципи положення.

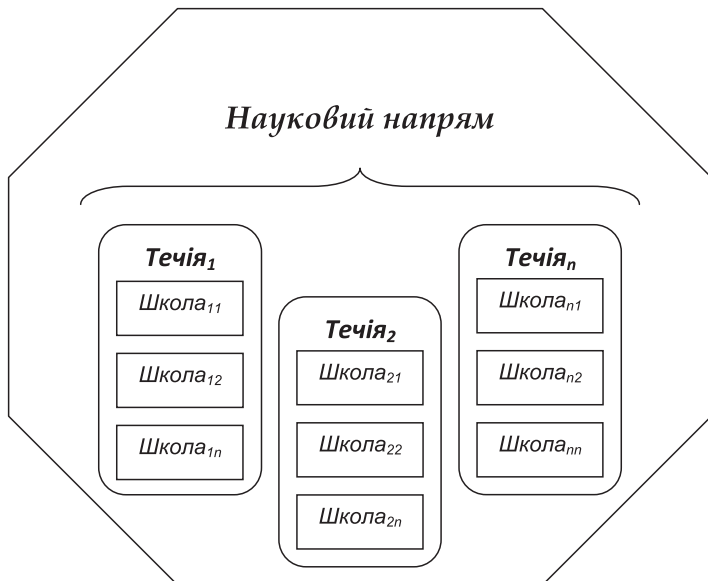

Рис. 1. Співвідношення понять “напря́м”, “течія”, “школа”.

Отже, наукова школа – це особливий феномен, який не є тотожний іншим науково-соціальним об'єднанням та структурам в науці.

Складність даної проблематики зумовила розмаїтість підходів та численність трактувань визначення наукової школи серед науковців. Предмет нашого дослідження вивчається в рамках широкого спектра наукових напрямів, і може бути вивчений тільки на базі міждисциплінарного підходу, в чому проявляється багатогранність даного поняття.

На думку американського філософа та історика науки Томаса Куна, наукові школи – це “співтовариства, які підходять до одного й того самого предмета з несумісних точок зору... Вони завжди змагаються, і їх змагання, як правило, швидко закінчується” [14, с. 20]. Їх кількість зростає в період наукової кризи, коли єдине до цього наукове співтовариство розпадається на певні групи та відсутня єдина точка зору відносно загальноприйнятого зразка (парадигми). Американський дослідник звернув увагу, що кожна з наукових шкіл керується чимось, що дуже нагадує парадигму. Парадигма – це визнані всіма наукові досягнення, які протягом певного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблем та їх вирішення. Формування парадигми – це ознака зрілості розвитку науки.

Німецький науковець Гельмут Штейнер виокремлює шість рис, які притаманні науковим школам [14, с. 116–117]:

- 1) наукова школа розвивається в якійсь новій галузі теорії або методології в процесі диференціації та інтеграції науки;
- 2) це новий теоретичний або методологічний напрям, який ще не визнаний;
- 3) у розробці цього напрямку в науковому змаганні з іншими напрямами формується наукова школа як соціальний організм;
- 4) для формування цього соціального організму необхідна наявність керівника з ідеями та організаторськими здібностями;
- 5) наукове визнання нового напрямку поза межами даної наукової спільноти;
- 6) певні форми організації наукової школи.

Саме ці риси, на думку автора, розкривають сутність даного явища в науці.

Російський дослідник М.Г. Ярошевський вказує, що школа – це “по-перше, єдність процесу дослідження; по-друге, позиція, якої притримується одна група вчених, відмінна від інших” [14, с. 86]. Він акцентує увагу на тому, що представників школи об'єднує дослідницький стиль мислення. М.М. Семенов теж підтримує цю ж точку зору: школа – це своєрідний стиль мислення і дій в науці, в підході до розв'язання будь-яких наукових проблем [5, с. 11].

В.Б. Гасилов визначає наукову школу як співтовариство вчених різних статусів, компетенцій і спеціалізації, які координують під керівництвом лідера свою дослідну діяльність і роблять вагомий внесок у реалізацію і розвиток дослідницької програми та здатних захищати цілі й результати програми [14, с. 127]. Він робить акцент на тому, що школа – це відносно ізольована наукова спільнота, яка є генератором альтернативної ортодоксальній дослідницької програми.

Російський дослідник Е.М. Мирський розглядає наукову школу крізь призму її характеристик, які визначають її зміст [14, с. 177–178]:

- 1) наукова школа – наукова спільнота на чолі з лідером у певній галузі науки;
- 2) наукова школа існує як відносно автономне об'єднання, яке виокремлює себе із навколишньої спільноти;
- 3) відмінний від інших дослідницький підхід, притаманний даній галузі;
- 4) існування школи як відносно ізольованого об'єднання вчених забезпечується взаємодією об'єктивних і суб'єктивних факторів, що стосуються програми школи, її лідера та учасників;
- 5) програма школи має бути продуктивною;
- 6) одним із основних факторів, який забезпечує інституціональне існування школи в сучасній науці, є авторитет лідера;
- 7) система відносин та цінностей в межах самої наукової спільноти;
- 8) внесок наукової школи оцінюється не тільки її науковою програмою, а й приверненням уваги до теоретико-методологічних проблем в даній галузі науки.

Такі вчені, як О.П. Огурцов, С.Д. Хайтун, вивчали феномен наукової школи в контексті організаційних форм наукових досліджень. О.П. Огурцов розглядав наукову школу як форму кооперації вчених, тип наукового колективу, що об'єднаний спільною теоретичною програмою [14, с. 248–261]. На думку С.Д. Хайтуна, наукова школа – це форма організації наукової праці [14, с. 275–285].

Відомий науковець Б.М. Кедров під науковою школою розуміє структурний осередок сучасної науки, яка існує всередині самої науки і дає змогу концентрувати зусилля невеликої групи порівняно молодих вчених під безпосереднім керівництвом засновника цього наукового напрямку на вирішенні визначеної, досить обмеженої ділянки актуальних проблем у тій чи іншій галузі науки [14, с. 309–310].

А.М. Цукерман визначає наукову школу як сукупність осіб, пов'язаних генетично (формальне та неформальне учнівство) та об'єднаних науковою ідеологією [14, с. 347].

Російський наукознавець Н.Й. Родний визначає наукову школу як науковий колектив на чолі з науковим керівником, який є автором програми дослідження, що включає перелік проблем, на вирішення яких орієнтується колектив з визначеним підходом до їх вирішення [9, с. 84]. Велику увагу вчений приділяє таким важливим ознакам школи, як оригінальність дослідження та визначений характерний стиль роботи наукового колективу. На його думку, саме новаторство та оригінальність наукових досліджень, тобто творчий демократизм, – це запорука прогресу наукового знання.

Під науковою школою відомий український дослідник Г.М. Добров розуміє не просто колектив дослідників на чолі з науковим лідером, а творчу спільноту вчених різних поколінь, об'єднаних спільністю принципів підходу до вирішення тієї чи іншої проблеми, ідей та типу мислення, стилю роботи, широким поглядом на розвиток досліджень в даному науковому напрямі, що лежать в основі роботи, оригінальною стрижневою ідеєю, доказ якої є стимулом для розвитку досліджень

і фактором, що об'єднує виконавців, незважаючи на відмінність їхніх характерів й уявлень [3, с. 149].

На думку російського дослідника Д.Ю. Гузевича, школа – це спільнота людей, що виникає в процесі спільної діяльності і складається, як мінімум, з двох поколінь, генерує епістемологічну систему, яка характеризується рядом особливостей, і забезпечує її спадкування [2, с. 76].

Соціолог О.З. Мирська називає школою науковий колектив або спільноту неформально взаємодіючих вчених, що згуртовані навколо наукового лідера, розділяючи його основні наукові ідеї і реалізуючи єдину новаторську дослідницьку програму [8, с. 9].

Відомий український наукознавець Д.Д. Зербіно дає визначення наукової школи як професійної співдружності людей, що сформувалася під егідою особистості – ученого-лідера. Вона займається активною дослідницькою роботою в новому актуальному напрямі й об'єднана ідеями, методиками, науковими традиціями, що розширюються співробітництвом, пошуком нових фактів [4, с. 9]. На думку вченого, поняття наукової школи характеризується чотирма основними ознаками: розробка нового оригінального напрямку в науці; спільність основного кола завдань, які розв'язуються в школі, для всіх її представників; спільність принципів і методичних прийомів розв'язання поставлених завдань; навчання молодих учених наукової творчості в широкому розумінні цього слова завдяки безпосередньому й тривалому контакту керівника школи та його учнів [5, с. 13].

Інший український науковець Ю.А. Храмов вважає, що наукова школа – це неформальна творча співдружність дослідників різних поколінь високої кваліфікації на чолі з науковим лідером у певному науковому напрямі, об'єднаних однаковими підходами до розв'язання проблеми, стилем роботи і мислення, оригінальністю й новизною ідей і методів реалізації дослідницької програми, яка дала значні наукові результати і здобула авторитет і громадське визнання в даній галузі знання [12, с. 122]. На його думку, для наукової школи характерні [13, с. 61]: наявність наукового лідера; стиль дослідження, наукова ідеологія; висока кваліфікація дослідників, які згуртовуються навколо лідера; значущість одержаних результатів у певній сфері науки, високий науковий авторитет у цій галузі.

Як бачимо, низка науковців акцентують свою увагу на організацію наукової діяльності та її колективні форми. Саме такий підхід був характерний для радянських дослідників, які вважали, що це сприяє ефективному керівництву наукою. Адже колективність праці дослідників – основа наукового прогресу, тому виникла проблема дослідження науки як форми діяльності, а однією з ефективних форм творчого об'єднання вчених, їх кооперації у процесі наукового пошуку і є наукова школа [13, с. 54].

Вивчаючи питання організаційних форм наукових досліджень, вчені вказують на необхідність глибокого комплексного та системного аналізу наукової школи. Виключно окремі характерні ознаки дають нам уявлення про даний феномен, однак цілісне бачення поки що відсутнє. Тільки сукупність певних рис, притаманних

науковій школі, дає право говорити про неї як об'єкт теоретико-методологічних досліджень.

У цілому ж труднощі з визначенням поняття наукової школи, пов'язані насамперед з тим, що в різні часи в нього вкладали різний зміст та ще й в різних галузях науки.

Оскільки наукова школа – це історичний феномен, то в цьому контексті необхідно звернути увагу на етапи еволюції даного явища.

Найбільш вираженою та прийнятною є періодизація розвитку шкіл, запропонована відомим наукознавцем С.Д. Хайтуном. Він виділяє три етапи розвитку даного феномену [14, с. 277–285]:

I етап (до кінця XIX ст.) – “класична наукова школа”: етап переважно індивідуальної наукової праці, в більш пізній період цього етапу організовувалась на базі вищих навчальних закладів;

II етап (XIX–XX ст. ст.) – “дисциплінарна наукова школа”: етап поглибленої диференціації науки (виникнення академічних і прикладних науково-дослідних інститутів) та розвиток колективних форм організації наукової праці (дисциплінарно організовані наукові колективи);

III етап (починаючи з XX ст.) – “проблемна наукова школа”: етап розвитку колективних форм організації наукової праці за проблемним принципом.

Російська вчена О.З. Мирська дещо конкретизувала та внесла певні корективи до підходу періодизації шкіл в науці Хайтуна [8, с. 12–13]:

I період (до 1930-х рр.) – “мала наука” етап “класичних шкіл”: наука, за невеликим виключенням, локалізована в університетах і подібним їм вищих навчальних закладах;

II період (1930–1950-і рр.) – “перехід від малої до великої науки”, етап “дисциплінарних шкіл”: наука поступово переходить в науково-дослідні інститути;

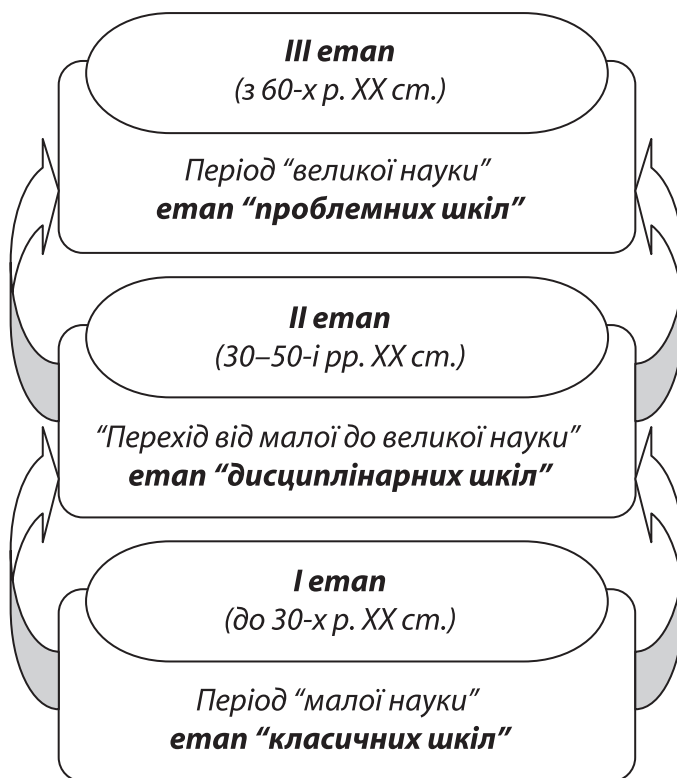
III період (з 1960-х рр.) – “велика наука”, етап “інституціоналізованих наукових шкіл”: монополія науково-дослідних інститутів у науці.

Таким чином, можна виокремити три основні етапи розвитку шкіл в науці (рис. 2):

I період (до 30-х рр. XX ст.): етап “класичних шкіл”;

II період (30–50-і рр. XX ст.): етап “дисциплінарних шкіл”;

III період (з 60-х рр. XX ст.): етап “проблемних шкіл”.

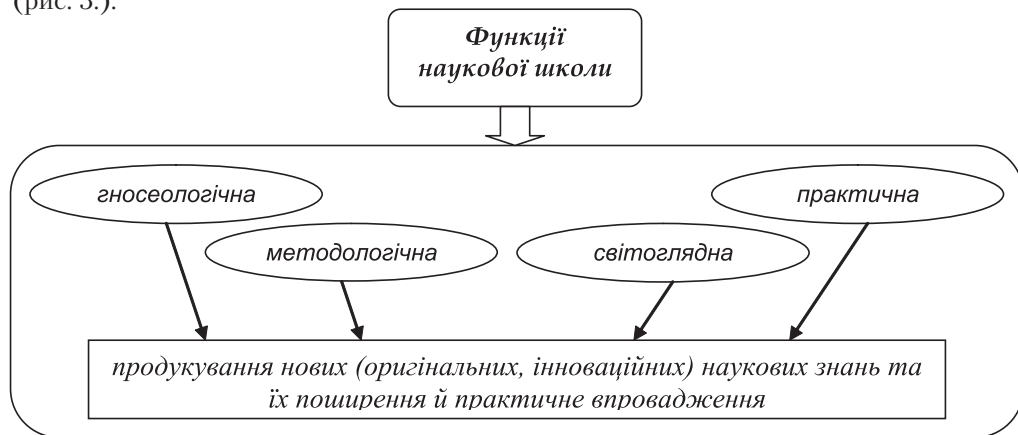
Рис. 2. Етапи еволюції наукової школи

В економічній науці найбільш прийнятне та поширене визначення наукової школи, наведене в підручнику "Історія економічних учень" за редакцією В.Д. Базилевича: школа економічної думки – сукупність економічних вчень, об'єднаних базовими ідейними принципами, а також спільністю та наступністю методів [7, с. 11].

Проблема наукової школи становить інтерес і для економічної теорії. Адже вагомим фактором впливу на розвиток економічної думки є виникнення економічних шкіл.

К. Маркс першою школою в економічній науці називав меркантилізм. При цьому він підкреслював, що дійсна наука сучасної економії починається лише з того часу, коли теоретичне дослідження переходить від процесу обігу до процесу виробництва [11, с. 71]. Саме такий перехід був здійснений класичною політичною економією. Такі відомі зарубіжні економісти, як: М. Блауг, Д. Белл, першою науковою школою економічної думки вважають школу фізіократів. Серед українських дослідників цієї ж точку зору дотримуються автори підручників "Історія економічних учень" за редакцією В.Д. Базилевича [7, с. 160] та "Історія економічних учень" за редакцією Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко [6, с. 63].

Сутність наукової школи, на наш погляд, розкривається через її основні функції (рис. 3.):

Рис. 3. Функції наукової школи

- гносеологічна, яка реалізується через дослідження об'єктивної реальності (природи та сутності явищ та процесів), що, у свою чергу, проявляється в нарощенні інтелектуального потенціалу суспільства;
- методологічна полягає у виробленні правил та прийомів пізнання і перетворення дійсності;
- світоглядна пов'язана з розширенням наукового світогляду та формуванням нового типу мислення;
- практична зводиться до наукового обґрунтування та формулювання шляхів використання виявлених законів та загальних тенденцій функціонування певних процесів та явищ у практичній діяльності.

Наукова школа – це концентрований осередок потужної інтелектуальної енергії дослідників у процесі наукового пошуку, що ініціює новий виток розвитку науки. Унікальність даного феномену полягає у її самоорганізації. Ефективність наукової школи обумовлена самою природою самоорганізованої спільноти дослідників, об'єднаних загальними науковими інтересами та підходами до вирішення кола поставлених проблем, новизною й оригінальністю ідей та методами реалізації своєї науково-дослідної програми.

Із вищесказаного можна виокремити характерні ознаки, притаманні науковим школам:

- наявність лідера як ідейно-організуючої ланки;
- спільність базових теоретико-методологічних принципів та основного кола завдань, що досліджуються, для всіх її представників;
- інноваційний характер досліджень;
- кооперативний принцип діяльності, ієрархічний та гетерархічний зв'язок між представниками школи;

- вагомість отриманих результатів досліджень та їх суспільне визнання.

Таким чином, з одного боку, для наукових шкіл характерне: розробка нового оригінального напрямку в науці, спільність базових теоретико-методологічних принципів та основного кола завдань, що досліджуються, для всіх її представників, з іншого – це “охоронці набутих традицій, наукової “ідеології”, концентрований досвід ряду поколінь, своєрідна естафета передачі знань в науці” [12, с. 123].

Школи в економічній науці, як і в інших галузях наук, визначають:

- за прізвищем засновника (економіко-математична школа Є.Є. Слуцького, німецька школа неолібералізму В. Ойкена і т.д.);
- за географічним принципом виникнення (німецька історична школа, лозанська школа маржиналізму, чиказька школа неолібералізму і т.д.);
- за теоретико-методологічними засадами (школа фізіократів, класична школа політичної економії і т.д.);
- за окремою галуззю науки (наукові школи в економіці, наукові школи в математиці і т.д.).

Висновок. Наукові школи значно впливають на процес пізнання та перетворення дійсності – науковий прогрес, проте їх вагомість не вичерпується внеском у розвиток науки, а полягає ще й в тому, що вони відіграють роль своєрідного буксира в інтелектуальному змаганні і в певній мірі визначають атмосферу в науковому середовищі, сприяючи її очищенню від деструктивних елементів.

Об’єктивною передумовою становлення та розвитку економічних шкіл, течій, напрямів в економічній науці є зміни в господарському житті та потреби економічної практики. Однак виключна роль належить саме науковим школам як формі організації наукової економічної спільноти, де концентрується та реалізується потужна інтелектуальна енергія в процесі наукового пошуку та пізнання дійсності. Саме це є фундаментальною основою прогресу економічного знання. Значимість наукових шкіл проявляється в підвищенні як теоретико-методологічного, так і практичного рівня економічної науки.

1. *Грезнева О.Ю.* Научные школы (педагогический аспект) / О.Ю. Грезнева. – М. : РАО, 2003. – 69 с.
2. *Гузевич Д.Ю.* Научная школа как форма деятельности / Д.Ю. Гузевич // Вопросы истории естествознания и техники. – 2003. – № 1. – С. 64–93.
3. *Добров Г.М.* Научно-технический потенциал: структура, динамика, эффективность / Г.М. Добров, В.Е. Тонкаль, А.А. Савельев. – К. : Наук. думка, 1987. – 348 с.
4. *Зербино Д.Д.* Научная школа как феномен / Дмитрий Деонисович Зербино. – К. : Наук. думка, 1994. – 135 с.
5. *Зербино Д.Д.* Наукова школа: лідер і учні (наукова концепція) / Д. Д. Зербино. – Львів : Євросвіт, 2001. – 208 с.
6. *Історія економічних учень : підруч. / [Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко, А.М. Поручник та ін.] ; за ред. Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко. – К. : КНЕУ, 1999. – 564 с.*
7. *Історія економічної учень : підруч. : у 2 ч. – Ч. 1 / за ред. В.Д. Базилевича. – [3-є вид., випр. і доп.]. – К. : Знання, 2006. – 582 с.*
8. *Мирская Е.З.* Научная школа как форма организации науки / Е.З. Мирская // Науковедение. – 2002. – № 3 (15). – С. 8–24.

9. *Родный Н.И.* Научные школы / Н.И. Родный // Природа. – 1972. – №12. – С. 84–88.
  10. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 2-е изд. перераб. и доп. – СПб. : Большая Российская энциклопедия, 2000. – 1456 с.
  11. Формування наукових шкіл. Українська школа фізичної економії / Л. Воробйова // Економіка України. – 2008. – № 5. – С. 66–76.
  12. *Храмов Ю.А.* Наукові школи в НАН України / Ю.А. Храмов // Наука та наукознавство. – 2008. – № 4. – С. 122–133.
  13. *Храмов Ю.А.* Школы в науке / Ю.А. Храмов // Вопросы истории естествознания и техники. – 1982. – № 3. – С. 54–67.
  14. Школы в науке / С.Р. Микулинский , М.Г. Ярошевский, Г. Кребер , Г. Штейнер. – М. : Наука, 1977. – 524 с.
- Отримано 15.03.10*

Т.Ю. Наконечная

НАУЧНАЯ ШКОЛА КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКИ

Рассмотрены основные подходы к определению понятия «научная школа». Определены характерные черты, функции и этапы эволюции научной школы, а также ее роль в процессе развития экономической науки.

Ключевые слова: научная школа, научное направление, научное течение.

T.Y. Nakonechna

SCIENTIFIC SCHOOL AS A FACTOR OF THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC SCIENCE

Main approaches to define an explanation of ‘scientific school’ are considered. Characteristics, functions and evolution stages of the scientific school are identified as well as its role in development of economic science.

Keywords: scientific school, scientific tendency, scientific movement.